

A DEUTERONOMIUM NAPTÁRA

Shimon Gesundheit
Hebrew University, Jerusalem

A deuteronomikus naptár témájával a Pentateuchus ünneprendjéről szóló disszertációm előkészítéskor foglalkoztam először. Mikor annak idején egyre inkább érdeklődésem középpontjába került az Ószövetség irodalomkritikai feltárása és elmentem MOSHE GREENBERGhez, hogy megkérjem a disszertációm vezetésére, kissé meglepődve kérdezte, miért pont hozzá fordulok, holott az utóbbi években egyre szkeptikusabb az irodalomkritikai kutatással szemben. Így válaszoltam: „Ha netalán sikerül Önt meggyőzőm, akkor tudom, hogy érnek valamit a téziseim.”

Most, hogy megkísérlem bemutatni a deuteronomikus ünneprend irodalomkritikai elemzését, bizonyos értelemben ugyanabban a helyzetben érzem magam. Neves kutatók és exegéták vonják kétségbe a bibliai szövegek irodalomkritikai rekonstrukciójának lehetőségét. Ez a kételkedés, tekintve, hogy „parttalanul születnek a hipotézisek”,¹ és hogy a jelenlegi irodalomkritikai kutatásban hiányzik a konszenzus, teljesen érthető. HORST SEEBASS a nemrég megjelent „Javaslat a deuteronomikus törvény irodalmi elemzésének egyszerűsítésére” c. írásában így panaszodik:²

„Véleményem szerint az irodalmi rétegekkel kapcsolatos feltevések olyan nagy számúak, hogy a Deuteronomium és vele a deuteronomikus törvény elemzését régóta megnehezítik. Az ilyen mértékű feltételeesség nemcsak nehezen áttekinthetővé teszi a

A fordítás alapjául szolgáló tanulmány, amely egy előadás lejegyzett és kissé átdolgozott változata: SHIMON GESUNDHEIT: Der deuteronomische Festkalender, in Georg Braulik (Hrsg.): *Das Deuteronomium*, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 2003, 57–68. Fordította: Kiss-Albert Ágnes Márta OP.

¹ RAINER ALBERTZ: *Religionsgeschichte Israels in alttestamentlicher Zeit*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1992, 6.

² HORST SEEBASS: Vorschlag zur Vereinfachung literarischer Analysen im dtn Gesetz, *BN* 58 (1991) 83.

Második törvénykönyvvel kapcsolatos kutatást, hanem az annak során elért eredmények is bizonytalanná válnak, és kevésbé biztatóak.”

GEORG BRAULIK a Deuteronomium diakronikus elemzésének kritériumairól és modelljeiről szóló írásában a következőt vázolja fel:

„Még abban sincs egyetértés, hogy melyek a megkülönböztetés irodalom- és szerkesztéskritika számára érvényes kritériumai.”³

BRAULIK különösen az ószövetségi ünnepek különböző vonatkozásaival foglalkozott elmélyülten,⁴ és a deuteronomikus naptár egy teológiailag és irodalmilag helytálló szinkron elemzését mutatta be.⁵

NORBERT LOHFINK a Deuteronomium körébe tartozó törvények vizsgálatának technikájáról szóló munkájában óv a deuteronomikus törvény irodalomkritikai kutatásában ma túlsúlyba kerülő kiegészítő vagy továbbíró modell megdöntésére használatától, és megfontolandónak tartja, hogy időnként a mostani szövegek előző állapotai már egyáltalán nem rekonstruálhatóak.⁶ LOHFINK ezzel az írásával a kritériumok és modellek kérdéskörében akart „némi ködöt eloszlatni”.⁷ De hangsúlyozza:

„Mindenesetre a hatás az lesz, hogy a jelenleg használt elemzési technikák még annál is törekenyebbnek és sérülékenyebbnek tűnnek majd, mint amilyenek mindannyiunk szemében jelenleg is látszanak, nem pedig az, hogy ezt követően minden könyvben megy.”⁸

LOHFINK továbbra is a deuteronomikus törvények módszertanilag jól megalapozott és tárgyilagosan szilárd diakronikus elemzése mellett teszi le a voksot, de legújabb tanulmánykötetéhez írott előszavában beismeri, hogy megfigyelései és vizsgálatai az irodalomkritika mostani módszereit illetően „egyre tartózkodóbb álláspontra” készítetik „a kritériumokkal és modellek-

³ GEORG BRAULIK: *Das Buch Deuteronomium*, in Erich Zenger et al. (Hrsg.): *Einleitung in das Alte Testament*, Kohlhammer, Stuttgart, 1998, 129.

⁴ GEORG BRAULIK: *Die Freude des Festes. Das Kultverständnis des Deuteronomium – Die älteste biblische Festtheorie*, in idem (Hrsg.): *Studien zur Theologie des Deuteronomiums*, Katholisches Bibelwerk, Stuttgart, 1988, 161–218.

⁵ GEORG BRAULIK: *Leidensgedächtnisfeier und Freudenfest. „Volksliturgie” nach dem deuteronomischen Festkalender (Dtn 16,1–17)*, in idem (Hrsg.): *Studien zur Theologie des Deuteronomiums*, op. cit., 95–121.

⁶ NORBERT LOHFINK: *Fortschreibung? – Zur Technik der Rechtsrevisionen im deuteronomischen Bereich, erörtert an Deuteronomium 12, Ex 21,2–11 und Dtn 15,12–18*, in idem (Hrsg.): *Studien zum Deuteronomium und zur deuteronomistischen Literatur IV*, Katholisches Bibelwerk, Stuttgart, 2000, 163–203.

⁷ NORBERT LOHFINK: *Fortschreibung?*, op. cit., 165.

⁸ NORBERT LOHFINK: *Fortschreibung?*, op. cit., 165.

kel kapcsolatban, amelyekkel az elmúlt században a Deuteronomium keletkezéstörténeti rétegződését rekonstruálni próbálták”.⁹

A fentieket figyelembe véve a próbálkozás, hogy a deuteronomikus naptár több megelőző irodalmi állapotát rekonstruáljam, teljességgel tévútnak tűnhet. Mindazonáltal úgy hiszem, lehetséges, sőt remélem, hogy meggyőző.

A pászkára és a kovásztalan kenyérré vonatkozó rendelkezések elemzésével kezdem, tehát a MTörv 16. fejezetének első nyolc versével. Kezdjük a szöveg szinkronikus olvasatával. Csak akkor van helye a diakronikus elemzésnek, ha disszonanciát veszünk észre. Valóban mindig is tudtak ebben a részletben néhány eltérő jelentőségű disszonanciáról. A legfontosabb problémákat három pontban foglalnám össze:

- 1) Először meg kell próbálnunk a pászkára és a kovásztalan kenyérré vonatkozó rendelkezések tartalmi szerkezetét megértenünk. Meg kell fontolnunk, hogy az első pillantásra feltűnő nehézségek valóban disszonanciának tekintendők-e: a részlet a pászkával kezdődik, a 3. versben áttér a kovásztalan kenyérré vonatkozó rendelkezésekhez, de aztán a 4. vers második felében újra visszatér a pászkához. A részlet utolsó versében a téma ismét a kovásztalan kenyérré vonatkozó rendelkezésekhez kanyarodik.
- 2) A 3. versben nyilvánvalóan rejlik egy disszonancia, ami fölött nem lehet átsiklani, és amit már az ókori fordításokban is próbáltak elsimítani: „Ne egyél mellé kovászos ételt. Hét napon át [...] kovásztalan kenyeret egyél mellé, ...” A „mellé” szó (a héber *עִלְיָי*) a versnek ebben a részében kétszer fordul elő. Minden kétséget kizáróan az előző versben említett pászkára vonatkozik. De míg az első mondat teljesen érthető („Ne egyél mellé...” – mármint a pászkaáldozat mellé – „...kovászos ételt”), a második mondatnak nincs értelme. Mert az, hogy „Hét napon át nyomorúságos kovásztalan kenyeret egyél mellé, ...”, önmagában ellentmondásos mondat: a pászkát csak az első napon fogyasztják; hogyan lehetne mellé hét napig kovásztalan kenyeret enni?!
- 3) A 7. vers második felében minden jel egy lezárásra utal:¹⁰ „Másnap reggel aztán hazatérhetsz.” – A váratlan folytatás a rákövetkező nyolcadik versben ezért nyilvánvalóan egy disszonancia.

⁹ NORBERT LOHFINK: Vorwort des Verfassers, in idem (Hrsg.): *Studien zum Deuteronomium und zur deuteronomistischen Literatur IV*, op. cit., 7–10.7sköv.

¹⁰ Vö. pl. Józsa 22,4; Bír 7,8; 19,9; 20,8; 1Sám 13,2.

Ebben a szakaszban kellene felsorolni a további nehézségeket, és tisztázni, melyek a valódi disszonanciák, és melyek oldhatók fel a szinkronikus olvasattal.

Feltételezem, hogy ezen a ponton sokan tartanának velem, és helyeselnék a diakronikus olvasattal való próbálkozást. Hogy a diakronikus vizsgálat mennyire helytálló, azt a következő irodalomtörténeti kérdés is megerősítheti: mivel a pászka és a kovásztalan kenyér a Pentateuchusban mindenütt külön fordulnak elő, feltehetjük a kérdést, hogy a szimbiózis a Deuteronomium naptárában eredeti-e. Ha másodlagos, meg kell vizsgálni, hogy a mostani szövegalakban kimutathatók-e még korábbi állapotok nyomai, amelyekben a pászka vagy a kovásztalan kenyér a törvény egyedüli témája volt. Az irodalomkritikai módszerrel dolgozó exegeták egyetértenek abban, hogy a pászka és a kovásztalan kenyér szimbiózisa a Deuteronomiumban nem eredeti. De mint ismeretes, máig nincs egyetértés abban, hogy a pászka vagy a kovásztalan kenyér volt-e a naptár eredeti témája.¹¹

Ha a diakronikus elemzést, amennyire csak lehet, meg szeretnénk alapozni, nem mulaszthatjuk el az alkalmat, hogy párhuzamos szövegeket használjunk. Ezek jelentik szinte az egyetlen empirikus eszközt, amely a diakronikus elemzés megalapozására, illetve felülvizsgálatára rendelkezésünkre áll. A 1. táblázatban¹² a pászkára és a kovásztalan kenyérré vonatkozó rendelkezések párhuzamos szövegeit állítottuk össze. Míg egyes verseknél és kifejezéseknél rámutathatunk párhuzamos szövegekre, addig másoknál nyilvánvalóan hiányoznak az irodalmi szempontból összehasonlítható szakaszok. Jelen pillanatban éppen ezekre a párhuzam nélküli szövegekre szeretném irányítani a figyelmet, tehát a 2. és 5–7. versekre. Ha ezeket a verseket közelebbről szemügyre vesszük, három megállapítást tehetünk:

- 1) ezekben kizárólag a pászkáról van szó, a kovásztalan kenyérről nincs említés;
- 2) ellentétben a többi versekkel, ezek önmagukban olvashatók, és összefüggő szöveget alkotnak;
- 3) ellentétben a többi versekkel, ezeket a szövegeket tartalmilag és stilisztikailag a deuteronomikus kultuszcentralizáció formálta.

¹¹ Lásd ehhez a legújabb részletes kutatásokat: JAN CHRISTIAN GERTZ: Die Passa-Massot-Ordnung im deuteronomischen Festkalender, in Timo Veijola (Hrsg.): *Das Deuteronomium, und seine Querbeziehungen*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1996, 56–80. (különösen 78sköv.); TIMO VEIJOLA: The History of the Passover in the light of Deuteronomy 16,1–8, *ZABR* 2 (1996) 53–75; PETER WEIMAR: Pascha und Massot. Anmerkungen zu Dtn 16,1–8, in Stefan Beyerle – Günter Mayer – Hans Strauß (Hrsg.): *Recht und Ethos im alten Testament – Gestalt und Wirkung*, Neukirchener, Neukirchen-Vluyn, 1999, 61–72. (különösen 68).

¹² Lásd a függelékben.

A következtetés levonása a tények alapján kikerülhetetlen: a pászkára vonatkozó törvény az eredeti szövegállomány része. Mert ezek a versek, ahogy mondtuk, sima szövegösszefüggést adnak, míg a többi vers erre az állományra épült rá, és nem állnak meg önmagukban. A tény, hogy ezek a versek hasonló jellegűek, és tartalmilag, formailag befolyásolja őket a deuteronomikus kultuszcentralizáció, valószínűvé teszi, hogy a megfogalmazásuk célja a pászkarituálé hozzáigazítása volt a kultuszcentralizáció követelményeihez. Ahogy a következőkben látni fogjuk, a többi vers – ezzel ellentétben – nem önálló szöveg. Sokkal inkább újrafogalmazott szövegekről, az Exodusból származó újranelhasznált anyagról van szó.

Tegyünk itt egy rövid módszertani megjegyzést. Az ellenkező álláspontot, vagyis hogy a Deuteronomium naptárjában a kovásztalan kenyérré vonatkozó rendelkezések az eredetiek, a legújabb munkák némelyike előnyben részesíti. Döntő e nézet számára, hogy a kovásztalan kenyerek ünnepe már az Exodus naptárjában is megtalálható. Hagyománytörténetileg tehát nincs alapja, hogy a kovásztalan kenyérré vonatkozó rendelkezéseket a Deuteronomium naptárjában másodlagosnak tartsuk. Hagyománytörténeti nézőpontból a kovásztalan kenyérré vonatkozó rendelkezések inkább a szakasz majdnem magától értetődő eredeti részének tűnnek. De azt hiszem, itt egy hibás következtetésről van szó, és szeretnék egy tárgyi és módszertani ellenvetést tenni. A tárgyat tekintve először is az az ellenvetésem, hogy egy korai hagyományelemmel nagyon is találkozhatunk úgy, mint irodalomtörténetileg későbbi kiegészítéssel. Másodszor kifogásolom azt a módszert, amelyik a hagyománytörténetet előbbre helyezi az irodalmi elemzésnél. Mert ahogy már kifejtettem, itt abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az irodalmi elemzés empirikus vizsgálatával meglehetősen egyértelmű következtetésre juthatunk. Azt gondolom, ezt az alkalmat nem szabad elmulasztani, és a szöveggel való ilyen foglalkozást előnyben kell részesíteni az elméleti és hagyománytörténeti megfontolásokkal szemben.

Folytatva az irodalmi elemzést, megkísérlem a további eredményeket is tapasztalati információkra alapozni. Az 1. verssel kezdem, amelyet a Kiv 34,18 verssel szeretnék összehasonlítani.

<i>MTörv 16,1</i>	<i>Kiv 34,18 (Kiv 23,15)</i>
Ügyelj az Ábíb hónapra, és tarts pászkát Istenednek, az ÚRnak, mert az Ábíb hónapban hozott ki téged Egyiptomból Istened, az ÚR, éjjel.	Tartsd meg a kovásztalan kenyér ünnepét! Hét napon át egyél kovásztalan kenyeret, ahogyan megparancsoltam neked, az Ábíb hónap meghatározott idején, mert az Ábíb hónapban (akkor) jöttél ki Egyiptomból.

Ez az összehasonlítás egyértelműen mutatja, hogy a Kivonulás könyvéből vett vers a Deuteronomiumból vett versünkhöz nyilvánvalóan mintául (*Vorlage*) szolgált, persze átalakították a kovásztalan kenyérré és a pászkára vonatkozó rendelkezések új összefüggésének megfelelően. Anélkül, hogy itt az átalakítás minden részletére kitérnénk, lényegesnek tűnik, hogy ennek a törvénynek a témája már nem a kovásztalan kenyerek ünnepe, mint az Exodusban, hanem a pászka. De semmi esetre sem a kovásztalan kenyerek ünnepének háttérbe szorításáról van szó. Ellenkezőleg, a következőkben világossá válik, hogy ennek a szerkesztésnek a célja az volt, hogy az eredetileg magában álló, „minta nélküli” pászkatörvényt a Deuteronomiumban kiegészítse azáltal, hogy a kovásztalan kenyérré vonatkozó törvényeket az Exodusból kiegészítőleg hozzáfűzi. A vers része annak a szerkesztésnek, amely az olvasót a törvény legelején felkészíti, hogy a következőkben nem egy tiszta pászkatörvény, hanem is egy magában álló kovásztalan kenyérré vonatkozó rendelkezés, hanem egy, a kovásztalan kenyérré kapcsolatos törvényekből kibővített pászkára vonatkozó szabályozás jelenik meg. Ezért a Deuteronomium verse logikusan nem úgy hangzik, mint az eredeti az Exodusban: „Tartsd meg a kovásztalan kenyér ünnepét!”, és nem is válik a pászka a „megtartani” (שמר) ige tárgyává a kovásztalan kenyér ünnepe helyett, mert nem így szól: „Tartsd meg a pászkát!”, hanem: „Ügyelj az Ábíb hónapra...”. Az eredetileg az Exodusból származó versnek ez a megfogalmazása, illetve újrafogalmazása ügyetlennek tűnhet, mert első pillantásra nem világos, tulajdonképpen mit értettek a homályos kifejezés alatt: ügyelni az Ábíb hónapra. De éppen ez az Exodusban levő mintához képest homályos kifejezőmód teszi érthetővé, hogy a szerkesztő számára a tisztán körvonalazott eredeti parancs – „Tartsd meg a kovásztalan kenyér ünnepét!” – kitágításáról van szó. Mert „ügyelni az Ábíb hónapra” az feltételezi, hogy megtartani minden jelentős ünnepi alkalmat és törvényt ebben a hónapban, tehát mind a pászkára, mind a kovásztalan kenyérré vonatkozó törvényeket. Ezért nem tartom lehetetlenné, hogy a szerkesztő a pászka név használatánál az 1. versben talán a kovásztalan kenyér fogyasztásának hét napjára is gondolt. Ez némileg megfelel a későbbi használatnak Ezekielnél,¹³ az Újszövetségben,¹⁴ a rabbinikus iratokban,¹⁵ amelyekben a pászka név alatt a hét napos kovásztalan kenyerek ünnepét értik, melynek kezdete a pászka-bárány feláldozása.

¹³ Ez 45,19 -ben a pászkaáldozatot kifejezetten meg sem említik.

¹⁴ Lk 22,1.

¹⁵ Mísna, *Peszachim* 2,2.

Továbbá ez a kissé mesterkéltné kifejezésmód szemléletesen mutatja, milyen erősen függ ez a szerkesztés a rendelkezésre álló alapszövegtől. Az „Ábib hónap” kifejezés a kovásztalan kenyér hagyományának lényeges eleme; semmiképpen sem hiányozhatott ebből a szerkesztésből, ezért vették át az említett alapszövegből, és vezették be egy új jelentéshorizonton rögtön a rendelkezés első versében.

Most áttérve a 3–4. versekre, először egy figyelemre méltó jelenségre szeretném felhívni a figyelmet. Ugyanis, ha ezeket a verseket a rendelkezésünkre álló alapszövegek segítségével összehasonlítjuk, megállapíthatjuk, hogy az Exodusból származó két vers, amelyek a Deuteronomium szerkesztőinek alapul szolgáltak, a MTörv 16-ban kétfelé osztottak és koncentrikusan elrendezettek.

MTörv 16,3–4	Kív 13,7; 34,25 (23,18)
Ne egyél mellé kovászos ételt.	A nekem szánt áldozat véret ne ontsd ki kovászos étel mellett, ...
Hét napon át [...] kovásztalan kenyeret egyél mellé, ...	Kovásztalan kenyeret kell enned hét napon át, ...
... nyomorúságos [...] kenyeret [...], mert sebtében jöttél ki Egyiptomból. Így emlékezz életed minden napján arra a napra, amelyen kijöttél Egyiptomból!	
Látni se lehessen kovászt [...] sehol a határodban.	Még csak kovászt se lássanak sehol a határodban.
...hét napon át...	
Abból a húsból pedig, amelyet levágsz az első nap estéjén, semmi se maradjon meg reggelre.	Ne maradjon meg másnap reggelig a páskaünnep áldozata (az ünnepi áldozat kövérje)!

A felhasznált minták sorában ez a kiasztikus rend természetesen nem esztétikai stílusesszövekként jelenik meg. Ezt a jelenséget sokkal inkább ennek a szövegnek a fokozatos növekedéséből lehet megérteni: az első szakaszban a Deuteronomium pászakatörvényének eredeti egységét (2,5–7. versek) megbontották, és a 2. vers után a következő szöveget illesztették be: „Ne egyél mellé kovászos ételt. Abból a húsból pedig, amelyet levágsz az első nap estéjén, semmi se maradjon meg reggelre.” Ez a szöveg, ami a mostani állapotban két részből áll, igazából nem más, mint egyetlen vers újraformálása, ami nekünk a Kív 34,25-ben, illetve a Kív 23,18-ban maradt meg:

<i>Kiv 23,18</i>	<i>Kiv 34,25</i>	<i>MTörv 16,3k</i>
Ne áldozd az áldozati vért kovászos étellel együtt...	A nekem szánt áldozat vérét ne ontsd ki kovászos étel mellett...	Ne egyél mellé kovászos ételt.
...és ne maradjon meg az ünnepi áldozat kövérje másnap reggelre!	...és ne maradjon meg másnap reggelre a páska-ünnep áldozata!	Abból a húsból pedig, amelyet levágsz az első nap estéjén, semmi se maradjon meg reggelre.

Ennek a három versnek a részletes összehasonlítása izgalmas bepillantást tenne lehetővé a bibliai törvényértelmezés dinamikus folyamatába. Most azonban csak egyet szeretnék kiemelni. Míg a vers eredeti változatának a *Kiv 23,18*-ban nem volt köze a pászkához, a *Kiv 34,25* versét – az ünnepnaptár szövegösszefüggésében – újraértelmezték és a pászkára vonatkoztatták. A Deuteronomium pászkával kapcsolatos rendelkezésének a szerkesztője ezt az újraértelmezést használta fel a *Kiv 34,25*-ből és beépítette a *MTörv 16,2.5–7* pászkatörvényébe. A szándéka tehát nyilvánvalóan az volt, hogy a Deuteronomium pászkával kapcsolatos rendelkezését teljessé tegye, úgy, hogy két további előírást belefoglalt, amit a *Kiv 34,25*-nek megfelelően a pászkahagyomány hiteles részének tartott. Ez a kiegészítés az eredeti pászkatörvény értelmét alapvetően megváltoztatta, mert az eredeti törvénynek nem az volt a célja, hogy egy teljes pászkára vonatkozó rendelkezés legyen. Sőt, egyáltalán nem az volt az eredeti célja, hogy a pászkarituálé előírásaira tanítson. A törvény inkább csak azokat az előírásokat említi, amelyek a pászkára vonatkozó rendelkezéseknek a deuteronomikus kultuszcentralizációhoz való igazítása érdekében jelentősek. Tehát itt nem arról van szó, hogyan és mikor kell a pászkabarányt feláldozni, hanem, hogy mire kell figyelni a pászkahagyomány gyakorlatánál, ill. mit kell megváltoztatni, hogy a kultuszcentralizáció elve ne sérüljön. A feláldozás esti idejéről és a pászka elkészítéséről és elfogyasztásáról szóló utasítások sem konkrét részletes rendelkezések a pászka ünneplésére vonatkozóan. Az értelmük sokkal inkább az, hogy a megnevezett cselekedetek közül egyiket se végezhesék azon a helyen kívül, amit az Úr kiválaszt. A törvényhozó ezért hangsúlyozza, hogy nemcsak a pászkabarány feláldozása, hanem elkészítése és elfogyasztása sem történhet azon a helyen kívül, amit az Úr kiválaszt. Sőt, annak érdekében, hogy a kultuszcentralizációs törvény megsértésének minden lehetőségét kizárja, a helyet, amelyet az Úr kiválaszt, a pászka éjjele utáni reggelig nem szabad elhagyni. A „reggel” (7. vers) szó ebben az összefüggésben az „este” szó ellentéte (6. vers); ez a két fogalom együtt behatárolja az áldozat

leölésének estéjétől a rákövetkező reggelig az időtartamot, amíg azon a helyen kell lenniük, amit az Úr kiválaszt.

Összefoglalóan elmondhatjuk, a szakasz alaprétegében tulajdonképpen nem a pászkat érintő törvénnyel van dolgunk, hanem a kultuszcentralizációnak megfelelő törvényi magyarázattal a pászkaszertartás végrehajtására vonatkozóan. Ez az eredeti cél persze már a szerkesztés első lépésében elmosódott, mert a szerkesztő megpróbálta a pászkatörvénynek ezt a számára hiányosnak tűnő változatát a Pentateuchusból származó más szövegek segítségével kiegészíteni.

Míg ennek az első szerkesztőnek a kiegészítései mindennek ellenére megmaradtak a pászkaszertartásról szóló előírások keretei között, a szerkesztés második lépésében belekerülnek a kovásztalan kenyérré vonatkozó előírások. Szándékosan beszélek előírásokról, és nem ünnepről, mert ünnepről (חג) ebben a részben egy szó sem esik, ugyanis a szöveg a szerkesztésnek ebben az előrehaladott fázisában is minden bővítés ellenére lényegében egy pászkatörvény marad: a kovásztalan kenyeret érintő előírások ennek rendelődnék alá. Nem a kovásztalan kenyér önmagában álló ünnepének összefüggésében jelennek meg, hanem tulajdonképpen a pászkaszertartás részeként. A kovásztalan kenyeret érintő rendelkezések alárendeltségének egy kifejeződése ez a megfogalmazás: „Hét napon át [...] kovásztalan kenyeret egyél mellé...”. Ahogy előljáróban említettem, ez a vers, ill. a „mellé” (עליו) szó a fordítóknak és az exegetáknak régóta nagy fejtörést okozott, mert értelmetlen „*hét napig*” kovásztalan kenyeret enni a pászkával, amit csak az *első napon* áldoznak fel. Akárhogy is kell fordítani ezt a szót a szöveg végső formájában, a megfogalmazás célja annak nehézkessége ellenére – vagy éppen emiatt – világos: a kovásztalan kenyeret a pászkával együtt kell enni; tehát az egészen konkrétan alárendelt a pászkáknak. Akkor is, ha ez a valóságban csak az első napon történhet meg, a többi nap is a pászka jegyében történik. Más szavakkal: ha a kovásztalan kenyereket hét napig nem is tudjuk a pászkával együtt enni, mégis miatta esszük. A kovásztalan kenyérré vonatkozó rendelkezéseket tehát valósággal hozzáigazították a szöveghez. A második „mellé” (עליו) az első עליו-ra vonatkozik – az előző versben –, és a kovásztalan kenyér evésére vonatkozó törvény most mint logikai ellenpont következik a kovász fogyasztásának tilalmára. Az irodalomkritikai elemzés lehetővé teszi egyrészt, hogy megértsük ennek a megfogalmazásnak a mondanivalóját, másrészt hogy felismerjük a szerkesztés módját. Éppígy az is érthetővé válik, hogy a szerkesztésnek ebben a fázisában a már meglévő szöveg összefüggéseit újra megbontották azért, hogy a kovásztalan kenyér

fogyasztásáról szóló kiegészítés, amennyire csak lehet, a szöveghez illeszkedjen.

Végül a szöveget a szerkesztés utolsó fázisában ezen a szerkesztési fokon is megbontották. Az ok hermeneutikai és szerkesztéskritikai szempontból itt is egyértelmű. Ez a legutolsó kiegészítés a kovásztalan kenyér teológiai jelentéséről szól, ezért logikusan a „maccot” szóhoz kapcsolódott a 3. versben.

Majdnem a végére értünk ennek az elemzésnek. De ahogy látják, a 2. táblázatban¹⁶ a szakasz elejét és végét egyaránt a szerkesztés második fázisához rendelttem hozzá. Természetesen elismerem, hogy az átdolgozás ezen részeinek semmi empirikus jelét nem találjuk, ami pontos kapcsolatot mutatna a szerkesztés többi fázisával. Mindenesetre tartalmilag a kovásztalan kenyérről szóló rendelkezésekhez tartoznak. Bár, ahogy mondtam, nem lehet bizonyítani, hogy feltétlenül ebben a szakaszban jöttek létre, de tulajdonképpen nem is áll semmi annak az útjában, hogy ezt feltételezzük. Ezeknek a részeknek az értelme felől nincs kétség. Az első vers jelentéséről a lényegét már elmondtuk. Ami az utolsó verset illeti, egyrészt a szerző által ismert alapszöveg jól felismerhető (egyébként a LXX alapján a Kiv 13,6 versének előzménye még pontosabb), másrészt ennek a bővítésnek az alapja és célja jól átlátható. Mert a szövegrészt végső alakjában lehetetlen lett volna a pászkátörvény eredeti befejezésével lezárni. Hiszen a pászka éjjele utáni reggel nem az ünnep igazi lezárása. Inkább csatlakozik hozzá a kovásztalan kenyér fogyasztásának hat további napja.

Megpróbáltam bemutatni, hogy ez a törvény eredetileg nem a pászkára vonatkozó, hanem kultuszcentralizációs törvény volt. Ez azt jelenti, hogy a Deuteronomiumban eredetileg nem volt naptár. Miután a központosításra vonatkozó rendelkezés pászkátörvényé alakult és a szerkesztés egy további fázisában a kovásztalan kenyérről szóló törvényekkel kiegészült, csak azután adódott alkalom arra, hogy ezt a kibővített szöveget ünneprenddé alakítsák. Természetesen ezáltal ismét újabb disszonáns részek keletkeztek, amelyekre itt most nem tudok kitérni, de végül ezzel lépésről lépésre elkészült a Deuteronomiumnak egy központi eleme, melynek teológiai jelentősége meghatározó lett a Deuteronomium és egyáltalán az Ószövetség, a keresztény és a zsidó kánon számára, és nem utolsó sorban mindkét vallás istentiszteletének megértésére nézve.

¹⁶ Lásd a függelékben.

FÜGGELÉK

1. táblázat

MTörv 16,1-8	Kiv 34,18.25 (Kiv 23,15.18)	Kiv 13,3.6.7	Kiv 12,15.16
<p>¹Ügyelj az Ábíb hónapra, és tarts pászkát Istenednek, az Úrnak,</p> <p>mert az Ábíb hónapban hozott ki téged Egyiptomból Istened, az ÚR, éjjel.</p>	<p>Tartsd meg a kovásztalan kenyér ünnepét! ... az Ábíb hónap meghatározott idején,</p> <p>mert az Ábíb hónapban (akkor) jöttél ki Egyiptomból.</p>		
<p>²Páskaáldozatul vágj le Istenednek, az Úrnak juhot vagy marhát azon a helyen, amelyet kiválaszt az ÚR, hogy ott lakják az ő neve.</p>			
<p>⁵Ne egyél mellé kovászos ételt.</p> <p>Hét napon át [nyomorúságos] kovásztalan kenyeret egyél mellé, nyomorúságos [kovásztalan] kenyeret, mert sebtében jöttél ki Egyiptomból. Így emlékezz életed minden napján arra a napra, amelyen kijöttél Egyiptomból!</p>	<p>A nekem szánt áldozat vérét ne ontsd ki kovászos étel mellett, ...</p> <p>Hét napon át egyél kovásztalan kenyeret, ...</p>	<p>Hét napig egyél kovásztalan kenyeret, ...</p> <p>Megemlékezzél erről a napról, amelyen kijöttél Egyiptomból, ...</p>	<p>Hét napig kovásztalan kenyeret egyetek.</p>

<p>⁴Látni se lehessen kovászt [hét napon át] sehol a határodban.</p> <p>Abból a húsból pedig, amelyet levágsz az első nap estéjén, semmi se maradjon meg reggelre.</p>	<p>ne maradjon meg másnap reggelre a páskaünnep áldozata (az ünnepi áldozat kövérje)!</p>	<p>Még csak kovászt se lássanak sehol a határodban.</p>	
<p>⁵Nem szabad levágni a páskaáldozatot akár melyik lakóhelyeden, amelyet ad neked Istened, az ÚR,</p>			
<p>⁶hanem azon a helyen, amelyet kiválaszt Istened, az ÚR, hogy ott lakjék az ő neve, ott vágd le a páskaáldozatot este, naplementekor, abban az időpontban, amikor kijöttél Egyiptomból.</p>			
<p>⁷Azon a helyen főzd és edd meg, amelyet kiválaszt Istened, az ÚR. Reggel azután indulj, és eredj haza!</p>			
<p>⁸Hat napig kovásztalan kenyeret egyél!</p>			
<p>A hetedik napon, Istenednek, az Úrnak ünnepnapján</p>		<p>...a hetedik napon pedig tarts ünnepet az Úrnak.</p>	<p>...a hetedik napon is tartsatok szent gyülekezést.</p>
<p>ne végezz semmi munkát!</p>			<p>Semmiféle munkát ne végezzetek azokon; ...</p>

2. táblázat

Irodalmi rétegek a MTörv16,1–8-ban

Az alaprétég: a pászkával kapcsolatos centralizációs törvény

Az első redakció: a pászkával kapcsolatos rendelkezések

A második redakció: a kovásztalan kenyérrrel kapcsolatos rendelkezések

A harmadik redakció: a kovásztalan kenyér evésének teológiai megalapozása

¹Ügyelj az Ábíb hónapra, és tarts pászkát Istenednek, az Úrnak, mert az Ábíb hónapban hozott ki téged Egyiptomból Istened, az ÚR, éjjel.

²Pászkaáldozatul vágj le Istenednek, az Úrnak juhot vagy marhát azon a helyen, amelyet kiválaszt az ÚR, hogy ott lakjék az ő neve.

³Ne egyél mellé kovászos ételt.

Hét napon át [nyomorúságos] kovásztalan kenyeret egyél mellé,

nyomorúságos [kovásztalan] kenyeret, mert sebtében jöttél ki Egyiptomból. Így emlékezz életed minden napján arra a napra, amelyen kijöttél Egyiptomból!

⁴Látni se lehessen kovászt hét napon át sehol a határodban.

Abból a húsból pedig, amelyet levágsz az első nap estéjén, semmi se maradjon meg reggelre.

⁵Nem szabad levágni a pászkaáldozatot akármelyik lakóhelyeden, amelyet ad neked Istened, az ÚR,

⁶hanem azon a helyen, amelyet kiválaszt Istened, az ÚR, hogy ott lakjék az ő neve, ott vágd le a pászkaáldozatot este, naplementekor, abban az időpontban, amikor kijöttél Egyiptomból.

⁷Azon a helyen főzd és edd meg, amelyet kiválaszt Istened, az ÚR. Reggel aztán indulj, és eredd haza!

⁸Hat napig kovásztalan kenyeret egyél! A hetedik napon, Istenednek, az Úrnak ünnepnapján ne végezz semmi munkát!

